

“Far taler om andre ting i kirken”

– omkring et mindedig for Kaj Munk

Af Thomas W. Lassen

Mindedagen den 4. januar 2014, i 70 året for Kaj Munks død, har givet anledning til at efterspore et lokalt mindedig fra digterpræstens fødeegn. Digtet “Til Kaj Munk...” er skrevet i 1944 af sognepræsten i Østofte, Louis Christian Brøndum, hvis illegale digt-udgivelse i det følgende skal præsenteres.

Kaj Munk blev født i Maribo, og mindedagen blev da også højtideligholdt i fødebyen ved flere arrangementer som markering af dagen for mordet på Kaj Munk i 1944. Barndomsårene i Maribo blev dog ’problematisk’, for allerede som 6-årig var begge forældre afgang ved døden, og Munk blev opdraget hos plejefamilien i Opager på Syd-lolland, som det ofte er beskrevet.

Med denne baggrund skal indledningsvis gøres opmærksom på nye oplysninger om familiens liv i Maribo, som det er blevet muligt at uddrage af kildemateriale, som for nylig er blevet gjort alment tilgængeligt. Det drejer sig om folketællingsmateriale og de kirkebøger, som er blevet lagt på internettet ved en overordentlig gestus fra Rigsarkivets og Landsarkivernes side, og som let og enkelt kan søges via Statens Arkivers hjemmeside sa.dk under betegnelsen Arkivalieronline¹.

“Mor holdt Pige”

I sin veloplagte og fine erindringsbog “Foraaret saa sagte kommer” (udg. 1942

og flere senere udg.) skildrer Kaj Munk, hvorledes fasteren Helga Wael og de ældre kusiner Ellen og Ida tager sig af drengen og tager hånd om ham under moderens sygdom og i tiden efter hendes død. Kaj Munk erindrer det som et varmt og nært forhold og nævner desuden flere gange den unge pige i huset i hjemmet på Torvet i Maribo i de første barndomsår, og efter at moderen er flyttet fra Torvet til et mindre hus i Ny Østergade (nuværende Maria Gade), hvor den unge pige er fulgt med. Hendes ophav og familieskab har der vist ikke rigtig været redegjort for i Kaj Munk forskningen, men ligesom moderen og de nævnte nære familiemedlemmer har den unge pige været et af de mennesker, der har været tættest på Kaj Munk i den tidligste barndom.

”Foraaret saa sagte kommer” er for store deles vedkommende en veritabel Maribo og Lollands lokalhistorie, og familieskabets mange tråde krydres med indgående personkarakteristikker, set gennem barnets øjne og med den voksne forfatters indsigt.

Et yderligere kildemateriale til belysning af de familiemæssige og sociale forhold er herudover, som nævnt, de seneste år gjort tilgængeligt af Statens Arkiver og kan bidrage med spændende nyt til Kaj Munks barndomshistorie i Maribo.

Kaj Munk (1898-1944), detalje af portrætskulptur på Torvet i Maribo, udført af billedhuggeren Henry Luckow-Nielsen 1964. TWL foto.

Blot til genopfriskning: Kaj Munk blev født den 13. januar 1898 og ved dåben i Maribo Stiftskirke navngivet Kaj Harald Leininger Petersen. Faderen var garver Carl Emanuel Petersen, der døde 1899 som 42-årig, og moderen Ane Mathilde Petersen, født Christensen. Hun døde i oktober 1903, hvor Kaj altså var knap 6 år gammel. Hun blev kun 35 år. Munk-navnet er fra familien i Opager, hvor Kaj blev taget i pleje hos Marie og Peter Munk. Familien adopterede siden Kaj, med navneforandringen noteret i kirkebogen i 1916.

Garverfamilien Petersen var bosat på Torvet i Maribo, hvor der også var værksted og butik, som faderen drev til sin død. Om og hvem der var ung pige i huset på tidspunktet for faderens død vides ikke, men ved folketællingen i februar 1901 ses det, at der foruden moderen og den lille Kaj,

i hvert fald på dette tidspunkt, også er en ung pige i huset, som herefter flere gange nævnes i erindringsbogen. Den unge pige er Signe Oline Christensen fra Femø, der var kommet til familien den 1. december år 1900, og, anføres det, som tilflyttet fra Blans. Det anføres også, at Ane Mathilde Petersen, som Enke og Husmoder, "Ernærer sig af sin Formue", og hun havde, som Kaj Munk nævner det, besluttet sig til selv at drive garveriet videre ved hjælp af en bestyrer.

Som erindringsbogen fortæller, og folketællingen oplyser det, var der da også allerede forinden kommet en logerende til, Carl P. Poulsen, som tilflyttet fra Nykøbing F. Han overtager senere huset og garveriet, men ved tællingen i 1901 ejedes ejendommen på Torvet, matr. nr. 178b, som det hedder, af Garver Carl Petersens Enke og rummede foruden beboelsen også et gæstgiveri, hvis bestyrerpar ligeledes boede i ejendommen.

Den unge pige

Signe Oline Christensen er ved folketællingen 1901 anført som født på Femø den 6. september 1887, hvilket synes lidt ungt for en ung pige at flytte hjemmefra for at blive "Ung Pige i Huset", som det direkte anføres i folketællingen. Det viser sig da også ved opslag i kirkebogen for Femø sogn, at Signe er født året før i 1886, på nævnte dato, af forældre boende i Nørreby. Døbt den 31. okt. 1886, i øvrigt med stavemåden Kristensen. Som ovenfor nævnt anføres Signe i folketællingen februar 1901 at være tilflyttet fra Blans, og det er da også her, i kirkebogen for Stokkemarke sogn, vi finder hendes konfirmation på datoen 30. september 1900. Det interessante ved optegnelsen af konfirmationen er i øvrigt, at forældrene stadig anføres som boende på Femø, hus-ejer Ole Christensen og hustru Ane Margrethe Nielsen, og som det videre oplyses, er

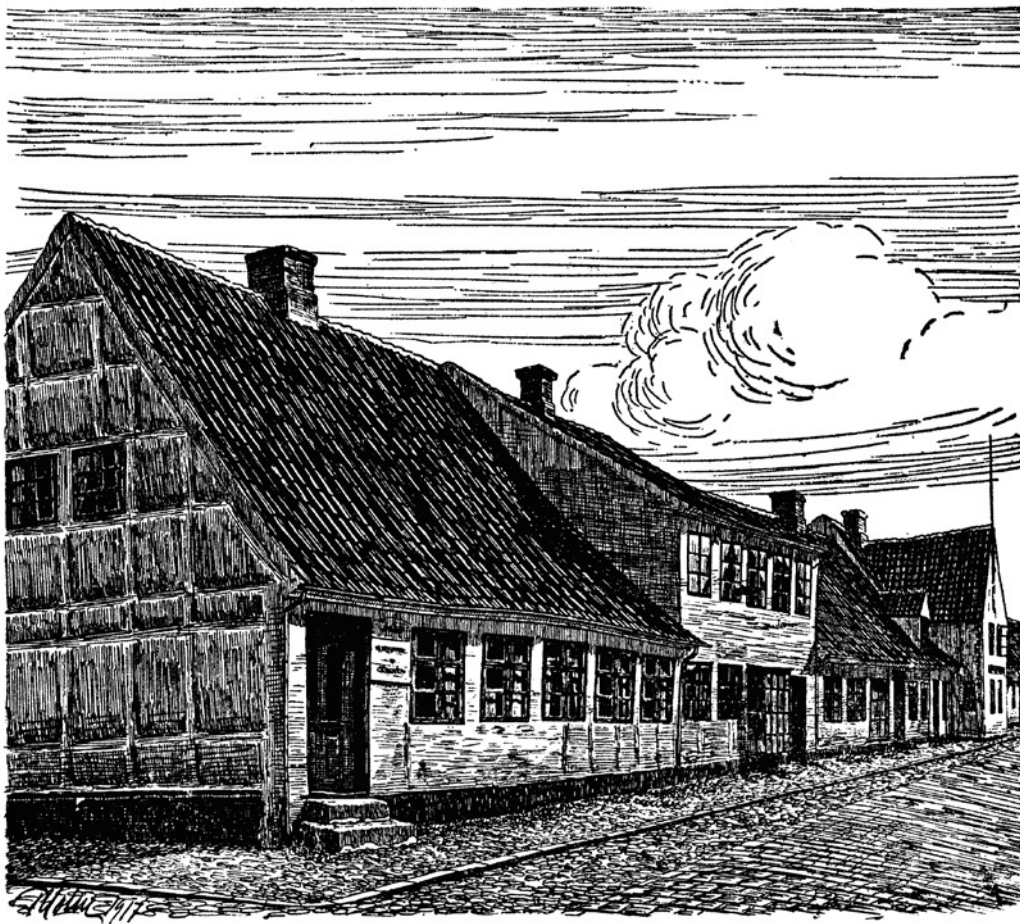
“Barnet nu i Pleje hos Husmand Lars Lund i Blands”. Det passer jo udmærket med at hun har skullet ud at tjene umiddelbart efter konfirmationen (!), og hun er vel straks kommet i huset som ung pige hos Fru Garver Petersen den 1. december, som angives i folketællingen at være den dag Signe er flyttet til Maribo.

Efter familiens opløsning, og efter at Kaj er draget til Opager, har vi først oplysning om den unge pige ved folketællingen 1906,

hvor Signe, nu kun anført med kaldenavnet Oline, er tilbage i Blans og bor hos plejemoderen, der i mellemtiden er blevet enke. I 1911 bliver Signe Oline som 24-årig gift med gårdejer Hans Emil Rasmussen i Keldernæs, ligeledes 24 år gammel².

Bestyreren

Den ovennævnte Carl P. Poulsen havde Kajs moder som garver Carl Petersens enke valgt som bestyrer af garveriet på Torvet,

Fra Det gamle Maribo, tegning af Peter Holm 1917. Kaj Munks barndomshjem på Torvet, med kvistlejligheden over butiksfacaden. Efter originalkliche i Lolland-Falsters Stiftsmuseums samling.

og han oplyses i folketællingen 1901 allerede at være flyttet til Maribo i 1899 fra Nykøbing, og hans erhverv anføres som læder- og produkthandler. Han var født den 7. november 1872 i "Køye" (Køge) og altså på tælletidspunktet 28 år gammel, og hans fulde navn er Carl Peter Poulsen. Hvornår præcis overtagelsen af garveriet er sket, vides ikke, men Carl Poulsen annoncerer pr. 1. april 1900 i Lollands-Posten om åbning af en Læderhandel på Torvet, i eget navn og som Garver Petersens efterfølger. Senere ved folketællingen 1906 ses garver og læderhandler Carl Peter Poulsen som ejer af Vestergade 41, hvor han havde etableret sig 1903, og som han senere havde nybygget³. Ejendommen på Torvet er overtaget af Disconto & Lånebanken og har nye beboere.

Ovenstående er enkelte eksempler på, hvad det er muligt at udfinde af nye oplysninger vedr. person- og familiehistorien i folketællinger og kirkebøger, som her blot er afsøgt for den unge pige Sofies vedkommende og for efterfølgeren som indehaver af forretningen i Maribo. Vedrørende folketællingen 1906 kan det i øvrigt suppleres, at her findes Kaj Munk, endnu som Kaj Petersen, under Opager, Landet sogn, hos familien Munk. Han anføres som deres plejebarn.

Pastor Brøndum i Østofte

Efter dette bidrag til den lokale historiske synsvinkel skal vi nu vende tilbage til artiklens overskrift og mindediget for Kaj Munk og til digtets forfatter.

Under hele krigen var den samlende figur i det kirkelige liv i Østofte sogn, sognepræsten Louis Christian Brøndum, endnu i 30'erne. Han var som kun 26-årig kommet hertil i 1932, umiddelbart efter sin embeds-eksamen som cand.theol. Den umiddelbare forgænger var fraflyttet efter få år i embedet. Hans forgængere havde været her læn-

ge, så det var sikkert noget af en satsning for menighedsrådet at vælge en så ung teolog som sognepræst i det midtlolandske sogn. Brøndum bliver indsat i embedet pr. 8. juni 1932, og i august samme år gifter han sig med Antonie Henriksen. Begge er de født på Bornholm, og med sig til præstegården i Østofte har de også Brøndums midaldrende moder, der var blevet enke som 38-årig allerede i 1913, og som tager aktivt del i husholdningen i den store præstegård. Familiens to drenge bliver født i Østofte, sønnerne Jens Christian (1934) og Hans Jørgen (1940), som vi straks skal vende tilbage til.

Et enestående indtryk af besættelsestidens dagligdag i præstegården, set gennem barneøjne, er nemlig for nylig udgivet af bog- og kunsthæftforfatteren Hans Jørgen Brøndum, der er den selvsamme dreng, Hans Jørgen. Det er en smuk og varm roman, der i glimt beskriver livet i præstegården og de begivenheder, der udspiller sig i familien, og ikke mindst de personer i det nære, som gjorde indtryk på udgiveren i drengeårene i Østofte. Dermed giver bogen en del af baggrunden for forståelse af den digtsamling, som faderen udgiver illegalt i 1944, og som rummer digtet Til Kaj Munk.

Foruden det rent familiemæssige er der i romanen "Drengen på stenen" (udgivet 2011) mange oplevelser skildret i venskabet med præstegårdsforpagteren, hvis familie boede i en lille ejendom ved indkørslen til alléen til præstegården. Forpagteren stod endnu på denne tid for driften af præstegårdens landbrug og passede husdyrene osv., hvilket giver drengen mange oplevelser. Personkredsen omkring præstegården er i erindringsbogen ikke nødvendigvis oplyst med korrekte navne, som det jo er tilladt i den skønlitterære fortælling, og bogen er da også givet romanens form. Af de vigtigste personer, foruden familien, er præstegårdsforpagteren Anker Larsen ikke nævnt ved

Barndomslandet for "Drengen på stenen" med præstegården til venstre for kirketårnet, og oven for kirken ses præstegårdsforpagterens bolig. Efter luftfoto (Sylvest Jensen) i privat eje. Har tilhørt førstelærer Nielsen, Østøfte.

navn, og virkelighedens skolelærer Nielsen kaldes i bogen for førstelærer Johansen. Den unge hushjælp kaldes konsekvent frøken Jensen, hvilket viser sig at være sandt nok, som det senere skal forklares.

Hvad der i denne sammenhæng er særligt interessant, er den anelse af det illegale arbejde, som foregik omkring præstegården, og som førstelærer Johansen (Nielsen) og frøken Jensen deltager i. Også faderen opleves at have del i noget mærkeligt for-dækt, med papirer og tryksager skjult på loftet, bag stråtagets tagspær. Selv om den aldrende forfatter vel nok har vished for det passerede, er det i erindringsbogen skildret med uvishedens fornemmelse for noget spændingsfyldt og hemmeligt.

Familien husede som nævnt i de sidste besættelsesår en ung pige som hushjælp, der var kommet hertil fra Randers. Det er romanens frøken Jensen. Hun har tidligere givet sig til kende og har skrevet i Lolland-Falsters Stiftsbog om sine indtryk af befrielsen som oplevet i Østøfte præstegård⁴. Det drejer sig om senere generalsekretær i Folkekirkens Nødhjælp, Bodil Sølling, født Jensen (1922). Hun gik i gymnasiet i Randers under besættelsen og blev i 1943 medlem af en modstandsgruppe i byen. Men da gruppen blev optrevet, måtte hun gå under jorden hos præsteparret i Østøfte som ekstra hushjælp og kom som nævnt også her til at indgå i en lokal modstandsgruppes arbejde, med bl.a. før-

Pastor Louis Christian Brøndum (1906-1988), sognepræst i Østofte 1932-47. Efter foto (Nissen, Maribo) i privateje.

stelærer Nielsen i Østofte. Drengens oplevelse af glimt af dette arbejde i det skjulte, er et gennemgående tema i "Drengen på stenen". Frøken Jensen skildres her med drenget forelskelse og beundring for hendes medvirken som forbindelsesled mellem præstegården og lærerboligen. Førstelærer Nielsen var bl.a. involveret i distributionen af illegale blade og medvirkende ved pastor Brøndums digtudgivelse, ligesom han også tog del i de lokale våbenedkastninger, som Bodil Sølling skildrer det.

En af de helt specielle situationer, der berettes om i "Drengen på stenen", er den stemning, der breder sig i hele præstegården, da man i radioen hørte budskabet om, at Kaj Munk var blevet skudt. Brøndum havde rejst sig fra bordet uden at sige noget og var gået til sit kontor og viste sig ikke resten af dagen, ikke engang til aftensmaden. Moderen forklarede, at drengens far var ven med den præst, der var blevet fundet

skudt i en vejgrøft. Men hvorfor blev han skudt, spurgte storebroderen. Han havde sagt ting i sine prædikener, som tyskerne ikke brød sig om, og drengen frygtede, at de en dag også ville komme og hente deres far. Moderen forsikrede trøstende: "Nej, I kan tage det ganske roligt. Far taler om andre ting i kirken."

Men gjorde han nu også det? – talte om andre ting i kirken. Og var der ikke en reel fare for, at det illegale arbejde kunne blive opdaget? I forbindelse med tidligere arbejde med Østofte kirkes historie er dukket en notits op, som Louis Brøndum skrev ind i Kaldsbogen, og som belyser situationens alvor. Måske skrevet ind i embedsbogen som et vidnesbyrd, hvis der skulle ske ham noget. Her handler det om omgåelse af det forbud, som besættelsesmagten havde udstedt mod udtalelse af mindeord for Kaj Munk eller anden markering i tiden efter mordet den 4. januar 1944 og begravelsen i Veder sø, den 8. januar. Brøndum indleder med den modtagne ordre fra den rigsbefuldmægtigede i Danmark, Dr. Werner Best, og beskriver desuden den ungdomsgudstjeneste i Domkirken i Maribo, som han deltog i om eftermiddagen søndag den 9. januar, dagen efter Kaj Munks begravelse. I Kaldsbogen har pastor Brøndum noteret følgende⁵:

"Modtaget"

Fra Provsten Skrivelse af 5. Januar 1944: "Biskoppen har nu i Aften meddelt mig (pr. Telefon) til videre Bekendtgørelse, at han gennem Udenrigsministeriet har faaet Besked fra Dr. Best om, at Kaj Munks Død ikke maa mindes ved Flagning paa halv Stang, ved offentlig Omtale, fra Prædikestol eller i øvrigt paa nogen som helst anden Maade.

Sigurd Olivarius"

Dette bemærkelsesværdige Forbud blev overtraadt af mange Præster. I Østofte

Kirke mindedes jeg 9/1 K.M. uden Navns Nævne; men da jeg om Eftm. prædikede i hans Fødeby Maribo, og Domkirken var fyldt, især af Ungdom og Børn (alle uniformerede Dreng- og Pigekorps havde Nytaarsparade og overværede Gudstjenesten i Uniform og med Faner), saa jeg mig nødsaget til at holde en Mindetale og sagde:

”Maribos berømte Søn er død. K.M. kunde digte yndigt om Kærligheds Glæde, om Moderlykke, om Danmark, men kunde ogsaa sige stærke Ord om, hvad det er at være en rigtig Mand. Han var en rigtig Mand, ikke mindst fordi han blev ved med at være en Dreng; – sommetider syntes vi, han var en uartig Dreng, altid var han dog en rigtig Dreng: han havde Drengens varme, ivrige Hjerter sammen med Mandens Mod. – Han stod under Guds Omsorg og under Guds Befaling, og der holdt han urokkeligt fast ved, hvad der for ham var Sandhed og Ret, som det blev sagt ved hans Kiste. Fra den danske Kirke, hvis Tjener han var, og ikke mindst fra Maribo Domkirke, hvor han blev døbt og konfirmeret, skal lyde et: Ære være hans Minde.”

Gudstjenesten afsluttedes iflg. avisens referat med salmen “Vor Gud han er så fast en borg”, som, set i lyset af situationen og besættelsestiden, må have været en meget stærk tekst dengang. Under sidste vers rejste alle sig op i kirken⁶.

Mindedigtet for Kaj Munk

I sin tidligere omtalte artikel om befrielsesdagene i Østøfte præstegård nævner Boddil Sølling, alias frøken Jensen, at pastor Louis Brøndum under besættelsen udgav en digtsamling med titlen “Ulovlige Digte fra en lovløs Tid”. Samlingen blev udgivet illegalt og distribueredes bl.a. via det, som kaldes Fælles-nordisk Forlag som anført på titelbladet. Digtene blev skrevet med skrivemaskine på stencils og senere kopieret i Maribo, hvilket nok har været den del af

processen, som lærer Nielsen har hjulpet til med. Digtsamlingen er spændende ikke blot for sit indhold, men også fordi den understreger, hvorledes der i besættelsestiden overalt i landet var kredse, der understøttede modstandsbevægelsens mere konkrete udtryk, med artikler i den illegale presse og med digte og sange, ligesom kunstnerne engagerede sig og viste modstand.

Samlingen har to forfattere, på titelbladet anført som “A og B”, ligesom hvert af de to afsnit, som digtene er opdelt i, har sit eget titelblad: 1ste Samling: Krigsstemninger af A, og 2den Samling: Danmarks største Sorg, af B. Angivelsen A og B er ikke blot en anonymisering af forfatterne under hensyn til den illegale udgivelse, men er samtidig en forkortelse af de to forfatters efternavne. Anden samling er således skrevet af pastor Brøndum, Østøfte, og første samling af Magda Agerskov, Maribo, som det er tilføjet med håndskrift i det eksemplar af digtsamlingen, som her er benyttet⁷. I den danske nationalbibliografi, som også omfatter illegale tryk, er Magda Agerskovs navn fejlagtigt anført som Magdalene Agerskov, men Magda er det korrekte, hvilket bl.a. fremgår af gravstenen på Maribo kirkegård (1879-1966). Hun var gift med driftsbestyrer ved Det Lolland-Falsterske Jernbaneselskab, civilingeniør F.S. Agerskov⁸.

Louis Brøndums anden samling af de Ulovlige Digte, digtsamlingens side 12-25, omfatter digte med følgende titler: Danmarks største Sorg / 9. April / 29. August: Til Soldaterne som gjorde Modstand / Hvad er Frihed? / Sankerib (Es. 37,29) / Hver Ting til sin Tid / Nordisk Ære / Nazi – Herrefolket / Sabotør / Til Kaj Munk 8. Januar 1944. Brøndums digte er samlet under overskriften Danmarks største Sorg, som dels er titlen på det første af hans digte i samlingen, der taler mod fortsat passivitet og manglende modstand mod Danmarks besættelse, dels uden tvivl skal ses som en

hentydning til det sidste digt i samlingen, Til Kaj Munk.

Som det vil ses, samler mindediget til Kaj Munk fuldstændig de tanker, som Brøndum giver udtryk for i sin prædiken ved gudstjenesten i Maribo Domkirke den 9. januar. Digtet har ikke været offentliggjort siden den oprindelige udgivelse i 1944. Det skal her aftrykkes så tæt på originalens maskinskrevne version som muligt, idet der dog ved gengivelse af digtet, er benyttet almindeligt ø i stedet for originalens ö, og tilsvarende benyttes å/Å i stedet for aa/Aa⁹ for at lette læsningen i nutiden.

**Til Kaj Munk 8. Januar 1944.
De Bar dig til din sidste Seng
i Vedersø i Dag;
Du, Danmarks egen, gode Dreng,
som døde for vor Sag!**

**Som ingen anden talte du
om Dåd og Tro og Pligt,
de stærke Ord, vi ved det nu,
var ikke bare Digt.**

**Du elskede dit Vedersø,
dit Land, dit Hjem, din Viv,
du hadede at skulle dø
og – gav os dog dit Liv!**

**Til Offergang med Liv og Blod
fik Gud dig viet ind:
Han gav dig Mandens stærke Mod
i Drengens varme Sind.**

**Mod Tyskens Løgn og Rænkespind,
mod Had og Vold og Mord,
du satte hele Livet ind,
de tog dig på dit Ord!**

**Du talte altid Rettens Sag
og viste Modet Vej,
– hvor er vi fattige i Dag,
da vi er uden dig!**

**Vi savner din Begejstrings Glød,
Din Kærlighed og Ånd,
du, Danmarks gode Søn, er død
– og det for Morderhånd!**

**Kaj Munk, mon vi var Ofret værd?
Du gav frimodigt alt,
så må vi samles til en Hær,
som kæmper, hvor du faldt!**

**Så er det godt, at vi har haft
en Mand, som viste Vej:
din tapre Kærlighed, din Kraft,
din Troskab, – Danmarks Kaj!**

Det bemærkes, at ved gengivelsen af mindediget er her fulgt originalens indførte tekstrettelser i den stencilerede kopi, af stor betydning for forståelsen af Louis Brøndums fine sprogforfølelse. Således vers 6, anden linje, "og viste Modets Vej" rettet til ...og viste *Modet* Vej. Og vers 8, anden linje, "Du gav os frimodigt alt" hvor ordet "os" er overstreget.

Kirkejubilæet

Ved Befrielsen 1945 blev der endnu en gang lejlighed for pastor Brøndum til offentligt at mindes Kaj Munk og hans kamp for friheden. Østfote Kirke fejrede dette år 600 års jubilæum, omend på misforstået grundlag¹⁰, med højtideligholdelsen henlagt til søndag den 8. juli 1945. I en refererende artikel i Historisk Samfunds årbog¹¹ har Louis Brøndum udførligt skildret jubilæumsfejringens forløb. Der indledes med gudstjeneste i kirken, med stort opbud af herredets præster foruden biskoppen, stiftsamtmanden, stiftsprovst og flere provster, og kirken var lige så stuvende fuld som ved Fredsgudstjenesten efter 5. maj (hvilket ellers var rekorden for mange år), som Brøndum bemærker. Stiftets biskop dr. theol. N.M. Plum prædikede, og Domkirkens udvidede kor medvirkede ved den

højtidelige gudstjeneste, og, som det refereres i Lollands-Posten, var blandt korets bidrag Kaj Munks salme "Der skinner et Lys"¹².

Festprogrammet fortsatte i Præstegårdshaven, ligeledes med stor tilslutning, med "prolog" og historisk optog og foredrag af stedets præst (dvs. Brøndum selv) om kirken historie og om kampen for frihed og ret i landet, "Dengang og nu". Ungdomskorpene medvirkede også ved højtideligheden, med faner i kirken, og efter foredraget i præstegårdens have, var der optog med bl.a. de nordiske landes flag, og nationalsangene blev sunget. Om aftenen, efter spisning og taler for de indbudte og andre med medbragt mad i haven, oplæste bl.a. lærer Nielsen og pastor Brøndum udvalgte stykker af Kaj Munks skuespil "Niels Ebbesen", der var forbudt at opføre og udgive under krigen. Herefter sluttede dagen med en kort aftengudstjeneste i kirken.

Louis Brøndum slutter sin artikel med at betegne sig selv, vel under indtryk af besættelsestidens tildragelser, som (citater): *Tjeneren, som i sin Tid begyndte som ung Præst netop i denne Kirke, og som siden blev "hvid" i Kirkens Tjeneste*. Lad da hans selvrefleksion stå som udgang på denne artikel, hvis ærinde har været netop at gøre opmærksom på pastor Louis Brøndums illegale digtsamling fra krigens tid og minde-digtet til Kaj Munk.

Louis Brøndum var sognepræst i Østofte indtil vinteren 1947, hvor han flytter embede til Lyngby kirke. Senere højt værdsat forstander og hovedlærer ved Pastoralseminariet fra 1954 og rektor sammesteds 1969-76. Pastor Brøndum døde 1988. For yderligere oplysninger se Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie, bd. I, Københavns Stift (1951) og Lolland-Falsters Stift, bd. IV (1957). Kraks Blå Bog 1957 m.fl.

Thomas W. Lassen (f. 1952) nuv. arbejdsmarkedskonsulent i Lolland Kommune, tidl. museumsinspektør ved Lolland-Falsters Stiftsmuseum og Fri-landsmuseet i Maribo. Jf. seneste artikel i Historisk Samfunds Årbog 2013 om De gamle byvåbener og kommunernes nye.

Noter

1. Se herom Chr. R. Jansen: Arkivalieronline.dk. Artikel i *Personalthistorisk Tidsskrift 2008:1*, s. 125-30. Kirkebøger og folketællinger er tilgængelige på netstedet www.arkivalieronline.dk.
2. Deres gravsten findes på Stokkemarke kirkegård med anført dødsdag 16.9.1959 for Oline Rasmussen, der på dette tidspunkt havde været enke i 7 år. Carl Behrens har i en nyligt udgivet bog *Vedersø Lolland retur* (udg. 2014) oplyst om en samtale med en datter af Oline Rasmussen, der kunne berette, at 'den unge pige' mange år efter i 1935 havde lejlighed til at se Kaj Munk ved et folkemøde ved Christianssæde, hvor digterpræsten var indbudt som taler.
3. Se *Huse i Maribo* (udg. 1985), s. 325. Garverivirksomheden på stedet har i nutiden givet navn til andelsboligforeningen Garvergården. Garvermester C.P. Poulsen overtager på et tidspunkt også Vestergade 9, sadelmager Waels ejendom, hvor den unge Kaj Munk ofte kom hos onkelen og fasteren. Carl P. Poulsen dør 1946.
4. Bodil Sølling: Befrielsen oplevet i Østofte præstegård. *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falsters Stift 1995*, s. 43-46. Se desuden om Bodil Sølling (1922-2008) i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, netudgave på kvinfo.dk.
5. Kaldsbog for Østofte Pastorat (1814-1954) LA Kbh., s. 202.
6. Nævnes i omtale af ungdomsgudstjenesten i *Lollands-Posten 10. januar 1944*.

7. *Ulovlige digte i en Lovløs Tid*, af A og B, u.å., i Det kongelige Biblioteks samling af illegale skrifter. Et eksemplar af digtsamlingen er ligeledes registreret i Stiftsbibliotekets særlige Kaj Munk samling, ved Lollandbibliotekerne.
8. Jfr. www.gravminderegistrering.dk, Maribo kirkegård, Magda Agerskov, f. Hiort-Lorenzen. Af Magda Agerskovs digte i samlingen har Bodil Sølling i artiklen 1995 (se note 4) gengivet et af hendes digte i den tro, at det var skrevet af Louis Brøndum, ligeledes forfattet ved Kaj Munks død.
9. Digtsamlingen er uden anført årstal på titelbladet, men der kan formentlig ikke være tvivl om, at det er 1944, idet udgivelsen bl.a. er nævnt i Louis Brøndums egenoplyste biografi i *Nedergaards Præstehistorie* 1951 (jfr. slutnote), som udgivet i 1944.
10. Kirken skulle være indviet 1345, mente man, men der er tale om en udstedt afladsbevilling til kirken i 1345, den 4. juli, og ikke et indvielsesbrev for den i øvrigt godt 100 år ældre kirke. Se herom Østofte Kirke. Sogn og kirke gennem århundreder ved Thomas W. Lassen, udgivet af Østofte Menighedsråd 2011.
11. Louis Brøndum: Østofte Kirkes 600-Aars Jubilæum. *Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1946*, s. 148-54. Til det lokale forfatterskab hører også en kort omtale af Østofte Kirke (s. 83f.) i fællesudgivelsen af Lolland-Falsters præster: *Lolland-Falsters Kirker*, udg. 1936 af De lolland-falsterske Venstreblade.
12. Nævnes i omtalen af "Kirkejubilæet i Østofte" i *Lollands-Posten* 9. juli 1945, men ikke nævnt af Brøndum i ovennævnte artikel.